

Adalékok Karl Haushofer geopolitikai eszmerendszerének kialakulásához

(Bevezetés) A két világháború közt kialakult és fénykorát élő klasszikus német geopolitika legismertebb képviselője és egyben vezéralakja, Karl Haushofer munkássága és személye is igencsak megosztóvá és sokat vitatottá vált a második világháborút követően. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a geopolitika jelentősen diszkreditálódott a nemzetiszocialista rezsimmel való kollaborációja, illetve a náci Németország politikai törekvéseinek megvalósításában történt felhasználása miatt. Az 1933–1945 közötti, általánosságban igen negatívan megítélt korszakhoz fűződő kapcsolat mellett Karl Haushofer nem szokványos életútja is tárgyát képezte az őt és a geopolitikát ért kritikáknak. Haushofer már jócskán élete delén túl, több mint ötvenévesen fordult az akadémiai pálya felé, ekkor szerzett geográfiai tudományos fokozatot és fektette le geopolitikai eszmerendszerének alapjait, elindítva annak ontogenezisét. A geopolitikát áltudományosnak, pusztán hatalmpolitikai eszköznek tituláló kritikusok gyakran fő érvként Haushofer szakmai háttérét és hozzáértést kérdőjelezték meg. Kétségtelen tény, hogy Haushofer nem a tradicionális tudományos életpályát végigjárva vált a német geopolitikai iskola emblematisz vezetőjévé, hanem földrajzi ismereteit tulajdonképp autodidakta módon sajátította el (Nagy M. M., Dövényi, 2020). A korszak geográfus társadalmában azonban ez nem volt unikális eset, hiszen például a híres államtudóst, Rudolf Kjellént is ebbe a kategóriába sorolhatjuk (Holdar, 1992). Mivel Haushofer geopolitikai rendszerét alapvetően földrajzi alapokra építette, így a geopolitika értékelésről folytatott diskurzusban személyes szakmai háttere feltétlenül releváns tényező, de az sem kevésbé fontos kérdés, hogy földrajzi ismeretei honnan származtak.

Ennek a megválaszolásához pedig nemcsak Haushofer szakmai pályafutását, hanem egész életútját szükséges figyelembe venni, sőt bizonyos szempontból még rajta túlmutató tényezők – mint például a családi háttér – is meghatározó szerepet játszottak.

A tanulmányunk célja, hogy Karl Haushofer életének áttekintésével bemutassa azokat a hatásokat és faktorokat, amelyek hozzájárulhattak speciális geopolitikai szemléletmódjának kialakulásához, és meghatározták annak jellegzetességeit.

(Karl Haushofer életműve és geopolitikája) A bevezetésben meghatározott célkitűzés fényében érdemes Haushofer életének legfontosabb állomásait röviden áttekinteni. Karl Haushofer 1869. augusztus 27-én a család elsőszülött gyermekeként született Münchenben. Érettségi után, 1887-ben a bajor hadsereg tüzér fegyverneméhez csatlakozva kapott tisztí rendfokozatot. Alkotói hajlamát már a hadseregben is ki tudta bontakoztatni, ugyanis 1903-ban a bajor katonai akadémia tanára lett, ahol hadtörténelmet oktatott. 1908-ban egy vezérkari tanulmányút lehetővé tette számára, hogy Japánba utazzon, ahol két évet töltött el és egész Délkelet-Ázsiát beutazta. Ez az időszak kulcsfontosságú szerepet játszott életének további alakulását illetően. Németországba visszatérve folytatta oktatói tevékenységét, 1913-ban pedig megjelent a Japánban szerzett tapasztalatainak összefoglaló műve *Dai Nihon* (Nagy Japán) címmel, mely kötet lényegében elindította a tudományos karrierjét. Szintén ebben az évben szerezte meg doktori fokozatát Erich von Drygalski professzornál Japán felfedezéstörténetének német vonatkozásai feldolgozásával (Ortner, 2009). Az első világháború kitörése aztán egy időre

gátat vetett a kibontakozóban lévő tudományos pályafutásának. A háborúban Haushofer katonaként aktívan részt vett, megjárta a keleti és a nyugati frontot, valamint Erdélyt is. A háború befejezésekor immár tábornokként került nyugállományba, és ekkor már minden erejével a tudomány felé fordult. 1919-ben földrajzi docens lett a Münchener Egyetemen, és 1921-ben címzetes professzorrá nevezték ki. Ugyanebben az évben megalapította a Geopolitikai Intézetet az egyetemen, mely esemény a tudománytörténetben a klasszikus német geopolitika kiindulópontjának tekinthető (Ebeling, 1994). 1924-ben adta ki nemzetközi hírű szerzőtársaival a Zeitschrift für Geopolitik nevéű folyóiratot, melyet egészen megszűnéséig, 1944-ig írt és szerkesztett. A Zeitschrift für Geopolitik a korszak legmeghatározóbb geopolitikai folyóiratává nőtte ki magát, melybe a világ minden tájáról érkeztek tanulmányok. Haushofer geopolitikai munkássága – kivételes szorgalmát és elkötelezettségét tanúsítva – több mint ötszáz publikációból áll (Ortner, 2009).

Habár a geopolitika szakszó nem Haushofer találmánya – azt Rudolf Kjelléntől vette át –, mégis ő volt az, aki más tartalmat adva neki, új, független tudományággá tette azt. Haushofer álláspontja szerint a geopolitika egy földrajzi fundamentumokból kiinduló, de sok tudománnyal – államtudományok, történelem, gazdaságtudományok, szociológia – határos, azokból merítő diszciplína volt. Legközelebb természetesen a politikai földrajzhoz állt, hiszen mindkét tudomány az állam, a földrajzi tér és a politikai hatalom speciális viszonyrendszerének vizsgálatát emelte vizsgálódásainak középpontjába (Szilágyi, 2018). A geopolitika autonómmá válásával egy időben el is indult egy vita a korabeli szakmai körökben a kettő közötti hasonlóságokról és különbségekről. (Nagy M. M., 2019). A német geopolitika képviselői – élükön Haushoferrel – a geopolitika feladatában, és nem tudományos elméletében vagy módszereiben határozták meg a legfőbb differenciákat. A klasszikus német geopolitika vezéreszméjének egyik komponense egy olyan tudományos szisztéma kidolgozása volt, amely a hatalom térbeliségét tudományos minőségében vizsgálja és értékeli. A másik kulcseleme pedig ezeknek a tudományos eredményeknek az alkalmazhatósága, illetve felhasználhatóvá tétele volt, méghozzá az aktív politika számára. Ez a fajta magasabb fokú pragmatizmus sajátos jellemvonása Haushofer geopolitikáról alkotott felfogásának. (Haushofer, 1928b). A tudományok széles skálájának felhasználása és a politikai elittel való kapcsolatkeresés mellett pedig a sajtóval való kapcsolat is fontos szegmensét képezte geopolitikai rendszerének. A sajtónak – mint a korszak legfontosabb tömegtájékoztatói eszközének – a geopolitikai szemléletmód kialakításában tulajdonított nagy jelentőséget (Haushofer, 1928a). Fontos azonban megjegyezni, hogy bár a geopolitika elsősorban a politikának szándékozott tudományos támaszt nyújtani, ennek ellenére nem csupán egy elitista, a legfelsőbb politikai réteg számára hasznot hajtó eszköz kívánt lenni. Haushofer a geopolitikában egy létfontosságú tudományos-educációs szisztémát látott, amely egyrészt a szakemberek figyelmét az elméleti problémákról a gyakorlatiakra fordítja, másrészt a politikai vezetők és egyben az átlagos német honpolgárok geográfiai és politikai műveltségének hiányosságait is pótolja (Haushofer, 1928b).

A Haushofer-iskola a korszak egyik legmeghatározóbb tudományos műhelyévé nőtte ki magát. Ezért tudománytörténeti szempontból nem elhanyagolható, hogy mely tényezők alakították ki a Karl Haushofer által életre hívott klasszikus német geopolitika attribútumait. A következőkben a szakmai és tudományos tényezőket csak felületesen érintve, elsősorban a személyes komponensekre fókuszálva igyekszünk adalékokat szolgáltatni a kérdés megválaszolásához.

(*Család*) A család rendkívül nagy befolyással van az egyén személyiségének, attitűdjeinek, meggyőződéseinek kialakulására, így kulcsfontosságú szerepet játszik abban, hogy kivé, mivé válik az ember. A család alapvető hatása azonban nem csak a szűk – divatos kifejezéssel élve nukleáris – családra korlátozódik, hanem az elmúlt generációk áthagyományozott értékei, eredményei, összefoglalóan a család történelme is formálja a fiatalabb generációkat. (Pfeiffer, 2008).

Karl Haushofer egy erős bajorországi gyökerekkel rendelkező, hagyománytudatos, tudós- és művészcsaládba született, mely a családfáját egészen a tizennegyedik századig vezette vissza (Ebeling, 1994). A Haushoferre jellemző – és így részben geopolitikája karakterisztikájában is megjelenő – táj- és földrajzközpontú érdeklődés, művészi és alkotói hajlam, valamint ezzel párhuzamosan a pragmatikus gondolkodás és politikai felelősségvállalás az őt megelőző generációkban is megjelent már.

Nagyapja, Maximilian Joseph Haushofer (1811–1866), tájképfestő és tájképfestészeti professzor volt az első családtag, aki nagyobb hírnévre tett szert. Tanulmányait jogtudományi területen kezdte meg, de művészi tehetségének engedve inkább festészetet és a természettudományokat választotta, majd a prágai egyetem tájképfestészeti professzora lett. Egyetemi tanárként számos, a Habsburg Birodalom minden szegletéből érkező diákjával ismertette meg a német művészetet és kultúrát. Emellett szenvedélyes utazó volt, bejárta Itáliát, ahol több évet töltött, de gyakran megfordult az Alpokban, a Rajna-vidéken és a cseh erdőkben is, melyeket természetesen képein meg is örökített. Kedvenc helye, művészeti alkotásainak fő inspirációja, a bajorországi Chiemsee szűkebb értelemben vett hazájához kötötte elsősorban. (Holland, 1880).

Karl Haushofer édesapja, Max Haushofer (1840–1907), és nagybátyja, az azonos névvel rendelkező Karl von Haushofer (1839–1895) mindketten tiszteletreméltó akadémiai karriert futottak be. Édesapja többek közt politikai közgazdaságtant és kereskedelmi földrajzot oktatott, nagybátyja neves ásványtudós és geológus volt. Az a fajta pragmatikus gondolkodás, amely a geopolitikus Karl Haushoferre olyannyira jellemző volt, és amely a tudomány, illetve a tudományos eredmények gyakorlati hasznosítására irányult elsősorban, édesapja és nagybátyja életművében is feltűnően tetten érhető. Az ásványtudós Karl von Haushofer kiemelten foglalkozott a bányászat és a kohászat gyakorlati kérdéseivel, és a Prágai Vasipari Vállalat munkatársaként is tevékenykedett. A praktikumnak oktatási tevékenységében is kiemelt jelentőséget tulajdonított, magánforrásait sem sajnálva állította össze tanszékének anyag- és ásványkollekcióját. (Grundmann, 1988). Max Haushofer pedig egyetemi oktatóként is aktívan részt vett társadalmi és politikai szervezetek életében, valamint a bajor képviselőháznak is tagja volt (Cziok, é. n.).

A család tehát több szálon kötődött a szélesebb értelemben vett földrajztudományhoz, így feltehetően már az ifjú Haushoferben kialakulhatott a geográfiai érdeklődés csírája, ami aztán csak később, sajátos életpályájának utolsó etapjában virágzott ki igazán. Ez párosult a család értékrendjében egyfajta patriotikus köteleesség- és felelősségtudattal, aminek köszönhetően a Haushofer család tagjai állhatatos elkötelezettséggel fordultak a tudományt, Bajorországot és Németországot érintő kérdések felé. Ennek a felelősségtudatnak az elsőrendű manifesztációja az egyetemi szféra volt. A Karl Haushofert megelőző generációk – már dédnagyapját is beleértve, aki tanító volt (Holland, 1880) – mindannyian elsősorban az oktatáson, tanításon keresztül alakították a társadalom és az ország sorsát. A Haushofer által a geopolitika célkitűzéseit illetően megfogalmazott, már korábban említett edukációs feladat mindenképpen e szellemiség örökségének tekinthető.

Érdemes még megemlíteni Karl Haushofer feleségét, Martha Haushofert, aki kissé más jellegű, de szintén fontos szerepet játszott férje tudományos pályafutásában. Marta Haushofer Mayer-Doss néven egy régi, köztiszteletben álló zsidó származású családban született (Zimmermann, Wolfgang 1989). Kettejük kapcsolata rendkívül szoros volt. Martha Haushofer férjének nem csak a házasság kötelékéből fakadó értelemben volt társa. Igen intelligens asszony volt, akinek nagy műveltsége erős akarattal párosult, így személye jelentős befolyással volt Karl Haushofer életútjának alakulására is. Férjével együtt utazta be Japánt és Délkelet-Ázsiát, majd ő volt az, aki férjét doktori disszertációjának elkészítésére bízta (Ortner, 2009). Martha Haushofer férjét tudományos munkatársként is támogatta, számos külföldi szakirodalmi művet fordított le németre (lásd: Carhill, 1924; Fairgrieve, 1925). Martha Haushofer hatását férjére és annak geopolitikájára elsősorban nem szellemi, hanem érzelmi eredetűnek tekinthetjük. A köztük lévő érzelmi kötelék jellege és ereje miatt mégis fontosnak tartottuk számításba venni, hiszen Hans-Adolf Jacobsen, Haushofer életrajzírója így fogalmazta meg feleségének szerepét: „...*gondolkodásának és cselekvésének tulajdonképpeni középpontja.*” (Jacobsen, 1979, 25. pp.)

(Friedrich Ratzel) A geopolitika alapvetően politikai földrajzi alapokra építkezett, illetve abból kiindulva igyekezett önálló diszciplínává válni. Ehhez a klasszikus német geopolitika képviselői elsősorban Ratzel antropogeográfiai és politikai földrajzi munkásságára, illetve Kjellén államelméletére támaszkodtak. A két neves szakembert tartották Haushofer és társai a geopolitika szellemi ősatyjának. A geopolitika terminus technicus Kjelléntől származik, de ő tulajdonképpen Ratzel politikai földrajzát értette alatta, melyet államtudományának részévé tett. Habár Kjellén korai halála miatt életműve lezáratlan maradt, a német geopolitika képviselői az általa kidolgozott elméletből és a ratzeli politikai földrajzi alapokból kiindulva kezdték meg geopolitikai rendszerük felépítését (Haushofer et. al., 1928)

Ratzel hatása Haushofer gondolkodásában azonban bizonyos tekintetben túlmutat a pusztán tudományos-elméleti alapú befolyáson. Ratzel 1875-ben Münchenben kezdett oktatni, ahol jó barátságba került a Haushofer családdal, Karl Haushofer édesapjával és nagybátyjával, s gyakori vendégként szívesen folytatott lázas eszmecserét a nagyvilág dolgait érintő témakörökben (Lüdecke, 2002). Az ekkoriban fiatal Karl Haushofer-ra ezek a beszélgetések, valamint Ratzel személye is igen nagy hatást gyakoroltak és világlátásának kialakulásában is sorsdöntőnek bizonyultak. Ez olyannyira így volt, hogy még hetvenöt éves korában is élénken élt benne a német tudós személyes emlékezete, melyet 1944-ben, Ratzel születésének centenáriumára írt tisztelegő tanulmányában vetett papírra (Haushofer, 1944). Ebben a dolgozatban egyrészt magasztalta Ratzel tudományos teljesítményét, széles látókörűségét és prognózisra való képességét. Az előrejelzésre való képességet egyébként a német geopolitika képviselői a geopolitika egyik legfontosabb tulajdonságának és feladatának tartották, illetve úgy gondolták, hogy ez választja el elsősorban a politikai földrajztól (Ortner, 2009). Másrészt visszaemlékezésében csodálattal adózott Ratzel személyisége előtt is, amely olyan erőt és tekintélyt hordozott magában, hogy ennek hatására döntött úgy gyerekkorában, olyanná szeretne válni, mint Ratzel: „Katona és tudós egy személyben”, ahogy Haushofer fogalmaz (Haushofer, 1944, 81. pp.).

Ezen a ponton Ratzel és Haushofer életpályájában több érdekes párhuzam is felfedezhető. A tudós és katona jelző mindkettejük esetében helytálló, hiszen Ratzel részt vett az 1870/71-es porosz–francia háborúban, Haushofer – aki az első világháborúban

harcolt – katonai múltját pedig már bemutattuk. Ami viszont még inkább figyelemre méltó ebben az összefüggésben, hogy a háború mindkettejük életében hasonló folyamatokat indított el. Ratzelnek a háborús élmények kardinális földrajzi felismerések mellett új irányt és célt adtak. Egyik legfőbb tanulságként azt a következtetést vonta le, hogy a nagyobb tér védelmi és életmegtartó funkcióval bír. Ennek hatására a háború után Ratzel a tiszta, vagyis a teljesen elméleti tudomány öncélúságától elfordulva figyelmét a gyakorlati etnológia, valamint társadalmi és történelmi kérdések közti összefüggések vizsgálatára fordította, és az ezt követően megszületett antropogeográfiai és politikai földrajzi művei ebben a – Haushofer megfogalmazása szerint „geopolitikai és etnopolitikai nemzetnevelési” (Haushofer, 1944, 85 pp.) – szellemben íródtak. (Lüdecke, 2004). Haushofer életében és tudományos életművében az első világháború hasonlóan jelentős változásokhoz vezetett, melyeket egy későbbi fejezetben fogunk részletesebben kifejteni.

(Távol-keleti élmények) Haushofert 1908-ban egy vezérkari tanulmányút során vezényelték a Japánba, melynek célja a japán hadsereggel való együttműködés keretei közt tulajdonképpen annak tanulmányozására irányult, hogy miképpen volt képes az akkor még kevésbé jelentős világpolitikai tényezőként számon tartott szigetország a hatalmas Orosz Birodalommal felvenni a versenyt. Haushofert lenyűgözte a japán kultúra és az a rohamosan végbemenő felemelkedés, amely az évezredek hagyományokat és a nyugati típusú iparosodást ötvözte. (Ortner, 2009). Amellett, hogy a Japánban megélt tapasztalatok feldolgozása indította el tudományos-alkotói pályafutását, a Távol-Kelet volt geopolitikájának őselménye, hiszen alap gondolatait is esszenciálisan befolyásolták az itt tett szisztematikus megfigyelései, elsősorban a tér stratégiai funkcióját illetően. Ratzel politikai földrajzi elméleteiből kiindulva itt alakult ki benne a tér államfejlődésben játszott kulcsfontosságú szerepének axiómája. (Matern, 1978)

A Japánban eltöltött két év Haushofer szakmai és privát életének is rendkívül fontos és irányadó mérföldkövet jelentette, és a távol-keleti régió a további geopolitikai munkásságnak leginkább kedvelt kutatási területévé vált, melyről számos könyvet és tanulmányt jelentetett meg (Nagy M. M, Dövényi, 2020).

(Az első világháború) A Nagy Háború Haushofer életének egyik legszemélyesebb és legmegrendítőbb élménye, geopolitika ontogenezisére pedig a legközvetlenebbül ható eseménye volt. Ahogy azt már említettük, Haushofer tüzértisztként több fronton végigharcolta a háborút. Az itt szerzett réalgeográfiai tapasztalatok jelentősen hozzájárultak ismeretrendszerének kibővüléséhez, főleg a keleti frontra jellemző nagy kiterjedésű terrek befolyásolták erősen a geopolitikai gondolkodását (Matern, 1978).

Ahogy Ratzelt, úgy Haushofert is a háború és annak következményei ösztökélték arra, hogy tudományos tevékenységét a Németországot politikai értelemben érintő kihívások vizsgálatára fordítsa. A háborús vereségből Haushofer azt a következtetést vonta le, hogy hazája az általános politikai – és földrajzi műveltség tekintetében is hátrányban volt ellenségeivel szemben. Habár az első világháború alatt a politikai földrajz hasznosságának felismerése következményeként Németországban óriási mennyiségű szakirodalom látott napvilágot, hiányzott az a biztos alapokat nyújtó szisztéma, mely a tudományos kritériumokat is szem előtt tartva, beemelte volna azokat az ország politikai érvrendszerébe és döntéshozatali apparátusába. Ennek a hiányosságának a pótlásában látta Haushofer a geopolitika legfőbb feladatát (Haushofer, 1928b). Úgy vélte az első világháború után a világ hatalmi struktúrájának újrendezése nem zárult le a háborút

követő változásokkal, hanem éppen hogy csak elkezdődött, a geopolitika pedig a földrajzi okozati összefüggések feltárásával a német nemzet túlélésének záloga. Gyakori kritika Haushofer geopolitikájával kapcsolatban, hogy közvetlen előidézője, de legalábbis ösztönzője volt a második világháború fegyveres konfliktusának és az agresszív térszerző, terjeszkedő német politikának. Fontos azonban megjegyezni, hogy bár katonaként a fegyveres összecsapás realitásait sem zárta ki, Haushofer elsősorban szellemi fegyverként tekintett a geopolitikára, egy olyan eszközként, melyen keresztül a németek képesek reálpolitikai szempontból megfelelően felmérni a környezetüket, valamint helyzetüket a világban (Jacobsen, 1981).

(*Konklúzió*) Szellemtörténeti szempontból a klasszikus német geopolitikát a korszak termékének tekinthetjük, mely a német történelmi sors és Karl Haushofer személyének hatása alatt fejlődött ki a politikai földrajzból és lett a geopolitika tudománytörténetének egyik meghatározó fejezetévé. Haushofer kortársai szerint rendkívüli intellektussal és széles látókörűséggel megáldott tudós volt, aki holisztikus gondolkodásának köszönhetően képes volt a különböző tudományterületek átfogó integrálására. Élete során számos sorsfordító és meghatározó hatás érte, melyek egy részének nagy vonalokban történő bemutatására vállalkoztunk jelen tanulmányunkban. Ezek a külső és belső impulzusok egyenként is felfedezhetőek geopolitikájában, de elsősorban Haushofer világszemléletét meghatározó ötvözetük az, amely alkalmassá tette őt a geopolitikai rendszerének megalkotására.

A geopolitika kialakulásának a tudományos és történelmi léghő is kedvezett. Németországban a tizenkilencedik század második felében a földrajz egyre nagyobb népszerűsége tett szert, mely folyamat elősegítette a földrajzközpontú szemlélet kiszélesedését (Nagy M. M., Dövényi 2020). Ennek egyik nagy előmozdítója Ratzel politikai földrajza volt. A versailles-i békeszerződés után megcsonkított Németország és a németiség életterének tudományos vizsgálatát és újraszervezését Haushofer Ratzel által elindított úton kezdte meg, melyet Kjellén államelméletével, és saját utazásai és katonai pályafutása során szerzett geográfiai tapasztalataival kibővítve a geopolitika eszmerendszerékként foglalt össze (Lüdecke, 2004). De szükség volt a német szempontból katasztrofális eredménnyel járó első világháborús vereségre is, amely végérvényesen elindította az új diszciplína ontogenezisét. A klasszikus német geopolitika a német történelmi sors következményeként jött létre. A történelmi és tudományos impulzusok erjedési folyamatának centrumában azonban vitathatatlanul Karl Haushofer személye áll, akinek neve és személye szétválaszthatatlanul összekapcsolódott a két világháború közt létrejött klasszikus német geopolitikával. A második világháború végén a német történelmi sors a geopolitikára és Haushoferre is ráborította árnyékát. Haushofert a náci rendszerben játszott szerepének kivizsgálása céljából a szövetségesek nyomozásnak vetették alá, végül feleségével együtt öngyilkosságot követett el 1946 márciusában, geopolitikája pedig hosszú időre pejoratív jelentéstartalmat kapott (Seidt, 2002).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Carthill, A. L. (1924): *Verlorene Herrschaft : Wie England Indien aufgab*. Fordította: Martha Haushofer. K. Vowinkel, Berlin-Grünwald; F. Volckmar, Leipzig, pp. 313.
- Cziok, Peter: *Max Haushofer*. Online szócikk. Literatur Portal Bayern. URL: <https://www.literaturportal-bayern.de/autorinnen-autoren?task=lpbauthor.default&pnd=11936803X>. (Letöltés ideje: 2021.05. 01.)

- Ebeling, Frank (1994): *Geopolitik: Karl Haushofer und seine Raumwissenschaft 1919–1945*. Walter de Gruyter. Berlin, pp. 272.
- Fairgrieve, James (1925): *Geographie und Weltmacht: Eine Einführung. in der Geopolitik*. Fordította: Martha Haushofer, K. Vowinckel, Berlin-Grunewald.
- Grundmann, Günter (1988): *Karl von Haushofer (1839–1895). Erster Mineraloge des Königlichen Polytechnikums München*. Konferencia: Mineralientage München, 88 „Wer sammelt, macht Geschichte“, 14. – 16. Oktober 1988. München, Németszág. Volume: Offizieller Katalog 25. Internationale Fachmesse GEOFA – GEO-MUSEUM, pp. 106–107.
- Haushofer, Karl – Obst, Erich – Lautensach, Hermann – Maull, Otto (1928): *Über die historische Entwicklung des Begriffs Geopolitik*. In. uök: Bausteine zur Geopolitik. Kurt Vowinckel Verlag. Berlin-Grunewald, 3–28.
- Haushofer, Karl (1928a): *Geopolitik und Presse*. In: Haushofer, Karl – Obst, Erich – Lautensach, Hermann – Maull, Otto szerk. Bausteine zur Geopolitik. Berlin – Grunewald, Kurt Vowinckel Verlag, pp. 259–269.
- Haushofer, Karl (1928b): *Grundlagen, Wesen und Ziele der Geopolitik*. In. uó et al.: Bausteine zur Geopolitik. Kurt Vowinckel Verlag. Berlin-Grunewald, 38.
- Haushofer, Karl (1944): *Friedrich Ratzel im raumpolitischen Umbruch seiner und unserer Zeit*. Geographische Zeitschrift, Franz Steiner Verlag, 50. Jahrg., 3./4. H
- Haushofer, Obst, Lautensach, Maull (1928): *Bausteine zur Geopolitik*. Kurt Vowinckel Verlag. Berlin-Grunewald, 348 pp.
- Holdar, Sven (1992): *The ideal state and the power of geography the life-work of Rudolf Kjellén*. Political geography 11(3), 307–323.
- Holland, Hyacinth (1880): *Haushofer, Max*. in: Allgemeine Deutsche Biographie 11. 92 pp. f. [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118940996.html#adbcontent>
- Jacobsen, Hans-Adolf (1981): *Kampf um Lebensraum. Zur Rolle des Geopolitiker Karl Haushofer im Dritten Reich*. *German Studies Review*, Vol. 4. No.1. pp. 79–104.
- Lüdecke, Cornelia (2002): *Friedrich Ratzels Zeit in München (1875–1886)*. Berichte zur Wissenschaftsgeschichte, 25(1), pp. 25–39.
- Lüdecke, Cornelia (2004): *Carl Ritters (1779–1859) Einfluß auf die Geographie bis hin zur Geopolitik Karl Haushofers (1869–1946)*. Sudhoffs Archiv, Band 88, H.2., 129–152.
- Matern, Rainer (1978): *Karl Haushofer und seine Geopolitik in den Jahren der Weimarer Republik und des Dritten Reiches*. Karlsruhe, Universität, Dissertation, 225 pp.
- Nagy M. M. (2019): *A klasszikus geopolitikáról. Geopolitikai Szemle, 1(1)*, 149–164.
- Nagy, Miklós Mihály, Dövényi, Zoltán (2020): „Legitim geopolitika” vagy nagyhatalmi ideológia? – 150 éve született Karl Haushofer. *Földrajzi Közlemények, 144(2)*, pp. 221–234.
- Ortner, Johannes (2009): *Der nationalsozialistische Gedanke in der Welt – Eine literaturwissenschaftliche Analyse von Karl Haushofers Werk vor dem Hintergrund biographischer Einflüsse*. (Doctoral dissertation, Uni Wien). pp. 166.
- Pfeiffer, Steven I. (2008): *The Role of the Family in Talent Development*. In. uó (szerk.): *Handbook of Giftedness in Children*. (Chapter 4). Springer Science. pp. 53–70.
- Seidt, H. U. (2002): *Berlin, Kabul, Moskau: Oskar Ritter von Niedermayer und Deutschlands Geopolitik*. Universitas, pp. 510. 388–389. pp.
- Szilágyi István (2018): *Geopolitika*. Paigeo, Budapest, 376 pp.
- Zimmermann, Wolfgang (1989): *Zur Erinnerung an Albrecht Haushofer*. Die Erde, 120. pp. 139–147.

Kérjük, adója 1%-ával idén is támogassa a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat tevékenységét!

Tudományos Ismeretterjesztő Társulat

Adószám: 19002457-2-42